

მ. ჯანაშვილი

დიდი ხელნაწერი

მოამბე 1901 წ. № VI

დიდი ხელნაწერი

საითკენაც კი ფეხს გადავდგამთ ჩვენს დალოცვილს სამ-
შობლოში, ყველგან შევხვდებით საოცარს ძეგლებს, ტაძარ-
მონასტრებს.

აგერ კვერცხივით მრგვლად აღსრბოლილი გორაკი, ყოვლის
მხრივ მიუდგომელი, უღალ კლდეებით გარემოზღუდული. მისს
მწვერვალზედ მოჩანს ლამაზი ტაძარი. რამდენი საუკუნეა, მას
ებრძვის თოვლი, ნამი, ქარი, ქარტეხილი, მიწის ძვრა, გრი-
გალი და ხუილი! ის კი დგას თავისთვის, შეუნძრევლად, შე-
ურყევლად, მყუდროდ, დიდებულად, ბრწყინვალედ! ბუნებრივი
სტიქიონი მას ვერ ეკარება: იგი სახლია ღვთისა და მხოლოდ
ღმერთს ესაუბრება იდუმლად! და ამასთანავე გაშტერებულს
მგზავრსაც ეუბნება: „მიმოიხილე, დასტკბი! აღმაგო მკლავმა ძლი-
ერმა, მყარს კლდეზედ ვდგევარ სვეტად თავისუფლებისა, მო-
წმად გმირულად წარვლილ ცხოვრებისა.

აი იქით, კვერნაქზედ ანუ სადმე შვენიერებით მორჭმულს
ველობზედ, მოჩანს სხვა ძეგლი, დიდი დიდებული, მაღალი
ამაღლებული, შვენი შვენიერი, ჩუქურთმით მოჩუქურთმებუ-
ლი, ქანდაკით მოქანდაკებული, ხატით დახატული, ლომფი-
ნით გადახურული ანუ რკინის კამარა გადართხმული. დგას
დიდშვენიერად, ვით რაიმე გოლიათ ბუმბერაზი. დგას და მაღ-
ლით დიდებულად გადმოჰყურებს არემარეს, განშვენებულს
ვენახებით, წალკოტებით, მტილოვან ველებით. სახნავ-სათესე-
ბით, ტყე-მინდვრებით. გადმოიცქერის და გვეუბნება: „შვილე-

ბო! ყოველივე ესე შეჰქმნეს თქვენმა მამებმა და პაპებმა; უღრანი
ტყე გაჩეხეს და სახნავ-სათესად აქციეს, მყარი კლდეები გასჭრეს,
გახვრიტეს და რუები გამოიყვანეს სათესების სარწყავად; მეც
აქ აღმაგეს თვისს სიწმიდედ. თვისს ეროვნებისა და სარწმუნოე-
ბის დასაცავად. ცხოვრება მარტო ოდენ ბრძოლა იყო და
გმირულადაც იბრძოდნენ. დღეს რაღა ხართ თქვენ! მიიხედ-
მოიხედეთ, ხელი გაინძრიეთ, ჰკუაყ მიიშველეთ, შეუდექით
საქმეს, ამოვსილი რუები ამოსწმინდეთ, გაჯანდაკებული მიწე-
ბი გააფხვიერით, გავერანებული მამულები წესიერად მოაწყეთ,
ჩამოქცეული და დამძვლებული სახლები შეაკეთეთ, შვილებს
წიგნი და ხელობა რაიმე ასწავლეთ, საქონელი უკეთესი მო-
იშენეთ, ერქვანნი გაიახლეთ და ღმერთიც დაგლოცავთ და
გაგიმარჯვებთ, მეც აქ გდგევარ საოხად თქვენდა. იშრომეთ
კეთილად, მძურად, შრომა უტკბილესი მადლია, უქმოზა უმწა-

რესი ბიწიერება. ვით მშვილდოსანი უკაპარჭოდ ვერ გაიტყორც-
ნის ისარს, ისრე კაცი უშრომოდ ვერ ეწევა კეთილდღეო-
ბას...

სხვა ადგილას კიდევ მეტყველობს სხვა სიწმინდე; „სიმა-
გრე და სიმკვიდრე არ მაკლია და ბებერს კი ვგეგარ მოუვ-
ლელობით; ობობა და ბაბაჭუა ქრელს აბამს ჩემს წმიდა სარკმ-
ლებში; ტვერი და ჭუჭყი გადაეკრა ჩემს კედლებს, ხატებს და
ეტრატებს. სად ხართ, ნეტარნო მამანო! რატომ აღარ მესმის
თქვენი ტკბილი ქართული, თქვენი მჭევრმეტყვი რიტორება,
თქვენი მამაშვილური დარიგება, თქვენი კრძალვით აღსრულე-
ბული წირვა-ლოცვა! რატომ ვეღარ ვხედავ აქ, ჩემს კარმიდა-
მოში, გუნდს თქვენის მოწაფეებისას? სად დამაბუნდით აგრე
ბეჩავად! ჰოი, მაგონდებიან ძველნი მამანი! რა რიგ მიყვარდა
მე მათი გამჭრიახობა, მათი განუწყვეტელი რუდუნება და საქ-
მიანობა! ჭეშმარიტად დიდ იყო ღვაწლი მათი! იგინი ღმერთ-
საც ემსახურებოდნენ და მრევლსაც უვლიდნენ და ჰპატრო-
ნდნენ სახელოვანად. რა არ იცოდნენ მათ? – ყველაფერი,
რაც კი საჭიროა კაცურად ცხოვრებისათვის. სწორედ აქ, ამ

38

მომბე

ჩემს დანგრეულს სენაკში იღვწოდა ერთი მათგანი და აქ დას-
წერა მან ეს სიტყვები:

«წყალობითა ღუთისადთა მომეცა თვინიერ მოძღუარისა,
კელოვნებაჲ ესე ვითარი:

ა: კელი სწავად. ხუცობისად:

ბ: კელი მეორე მწიგნობრობისად:

გ: კელი მესამე წერად ხუცურისად:

დ: კელი მეოთხე შექმნად ეტრატისად

ე: კელი მეხუთე შეკვრად წიგნისად:

ვ: კელი მეექვსე მხატვრობისად:

ზ: კელი მეშვიდე მკერვლობისად:

წ: კელი მერვე ტყავის კერვისად:

თ: კელი მეცხრე ხუროვნობისად:

ი: კელი მეთე ყოვლისავე მსოფლიოდსა მუშაობისად.

შენდობა ყავთ: *)

„ჰო-და, იმ ნეტართ არ იცოდნენ, რა არის დაღალვა, რა
არის უქმობა; მდიდრულად არ იმოსებოდნენ იგინი, ხელთათ-
მანს მათ ხელზედ ვერ ნახავდით, ეცვათ მარტივად, უძღებო-
ბა და ნაყროვნება არ იცოდნენ, არამედ იყვნენ და საქმიანობ-
დნენ, თვისს მრევლს მწყსიდნენ კვერთხითა მტკიცით». არა
გჯერათ? აა მაგალითი სამწყსოსთვის თავდადებულის ტყაპუ-
ქოსან მწყემსისა:**)»

„და იყო, რაჟამს მოიწია კელმწიფე, რომელსა ერქუა
იამამე, ქალაქად ტფილისად; სარნჯმან იყო წინაშე მისა დიდი:
და შეკრბა ერი მრავალი ქრისტიანეთა და სარკინოზთა. იყო
მუნ ბერიცა ვინმე ერთი მონაზონი, რომელი წარჩინე-

ბულთაგანი იყო ერისკაცობასა მისსა. მიხედა მას იამამმან და
ჰრქუა:

*) იხ. საეკლ. მუზ. ტყავზედ ნაწერი. წიგნი № 557, გვ. 311.

**) წ.-კითხვ, საწიგნეს № 1463,

დიდი ხელნაწერი

39

– იცია, რად მეგულების შენდა ყოფა დღეს? – მიუგო
მან და ჰრქუა:

– ვინაჲ შემძლებელ ვარ მე, ცნობად, რად გეგულების
შენ ყოფად! იამამმან ჰრქუა:

– მეგულების, რათა შეურაცხებისაგან მოგიყვანო დიდე-
ბად და, უნდომსა მაგის წილი და მატყლისა სამოსლისა, შეგ-
მოსო სამოსელი შარავანდედთაჲ!...”

ამ ბერმა, რომელიც ერისკაცობაშიაც თურმე წარჩინებუ-
ლი ყოფილიყო, დიდის მფლობელის წინაშეც არ გაიხადა
თვისი ტყაპუჭი და გმირულადაც დაიცვა თვისი სამწყსო და
სარწმუნოება. იგი დარწმუნებული იყო, – და მისს რწმენას
ესამართლებოდმცა, – რომ არა ტანისამოსი და ოქრო ამშვე-
ნებს კაცს, არამედ ნაკისრ მოვალეობის მოწიწებითა და კრძალ-
ვით აღსრულება...

და მოგონებანი ესე აღგვიძრა ჩვენ წიგნმან ბუმბერაზ-
მან, რომელი ეკუთვნის საეკლესიო მუზეუმს, და აღნიშ-
ნულია № 186-ით და შეიცავს 1161 ფურცელს (in fol., გვ.
2322).

სად არის ეს წიგნი გადაწერილი, რა დროს, ვისგან და
ვისთვის?

ამ კითხვების პასუხს ვპოვებთ თვით ხელნაწერის 1-ლს
კაბადონზე. იქ სწერია ლექსად:

მე ესე წიგნი შევამკვე გიორგი მალაქიამან,
უფლის წულ, ციხის თავმან და გვარად აბაშიძემან,
სვერ-შორაპნის მქონემან თავსახლად ჭალატს (?) ყანამან
და დროშის ნაპირის პატრონმან, მორჭმით, სიმდიდრით მე ამან.

მას ჟამად მეფე მესიძა, შვილი მივეცი თამარი;
მას გავატანე ბევრი რამ, უცხო მურასა ქამარი;
იმერეთს, ოდიშს, გურიას, აფხაზეთს ვიყავ თამამი
და ვაჲ რა ცუდად ვისაჯე, კაცხს გამითხარეს სამარი.

40

მომამბე

იერუსალიმს აბრაჰამის ტაძრისა ამაგებელმან,
პატრიარქისა მრავალჯერ გამგზავნმა და მარგებელმან,
ამ სამის საბატონოში სიმართლით განმაგებელმან
და მტერისაგან შემოუვალმან, დამცველმან, გამმაგებელმან.

წმიდავ დავით გარეჯელო, ეს წიგნი შენ შემოგწირე,

ამისთვის რომ სიმდიდრეში სული ცოდვით შევიმცირე;
მეოხ მეყავ ღმრთის წინაშე, ვითა მწვლილი შეიწირე,
და აღმიხოცენ ბრალნი ჩემნი, განმიბანე ცოდვის მწვირე,

ოცდა ხუთი ლიტრა ცვილი ერთ კერასად გულად ვიდენ,
ამა წიგნთას მოგიძღვენი, გამოგზანით მანდ მოვიხვენ;
სხვამაც ასე შემოგწირონ, ცუდი არის, ნუ ინახვენ,
და საყვედრელად ნუ შემრაცხ, ლოცვა ჩემი ყურად იხვენ.

მეფეს, დადიანს, გურიელს – სამსავ ჩემი ჰყვა ასული,
სამგანვე მიჯდენ დედოფლად, ქემით კმაჲ მქონდა გასული.
ამ სოფელს არა მაკლდა-რა, ცამდის არ ვიყავი ასული,
და ბოლოდ მიწა მიწად მოვიქეც, სოფლიდან ვიქმენ გასული.

1622 წელს შაჰაბაზ 1-ლის ლაშქარმა ამოსწყვიტა გარეს-
ჯის ბერები და თვით დიდებული ლავრაც. გააოხრა. მას შემდეგ
გავიდა კარგა ხანი და ეს უდაბნო ვერანად დაშთა. გარეჯის
აღდგენას ხელი მოსჭიდეს 1690 წელს, თუმცაღა ამას წინა
დაც ამ საქმისათვის ზრუნავდა არჩილი, მეფე კახეთისა. ამ საგ-
ნის შესახებ საეკლესიო მუზეუმის ერთს სიგელში (№ 349) სწე-
რია:

ქ. ჩვენ, მღუთისა მიერ კურთხეულმა, ქართლისა, კახე-
თისა მაკურთხეველმან კათალიკოზმან იოვანემ *), ამბა ალა-
ვერდელმან ნიკოლოზ, ნინოწმინდელ ეფისკოპოსმან არსენ,
და სრულ ერთობილთ მიტროპოლიტ - ეფისკოპოსთა გავა-
რიგეთ უდაბნო დავით გარესჯისა: ასე რომ ჟამთა ვითარე-

*) იოანე დიასამიძე (1688–1700“.)

ბისაგან მოკრებულიყო და შენობა აღარ იყო; ბრძანებითა
მღთისათა. ქართველთა მეფისა შაჰნაოზისა პირმშომან სა-
სურველმან ძემან კახთ მეფედ დადგინებულმან არჩილ (1664 –
1675) კვალად შენობა ჩააგდო, მღდელ-მონაზვნები და წი-
ნამძღვარი დაუდგინა, წლითი წლად გამოსაზრდელი საზრდო
განუჩინა; პირველებრ გარიგებას უპირობდა, აღარ დასცალდა.
კიდევ შენობა არ მოიშალა. ის წმიდანი მღდელ მონაზონნი
ჯორცთაგან განვიდეს.

აწ ჩვენ, შეწევნითა უფლისათა და წმ. მამისა ჩვენისა და-
ვით გარესჯელისათა და ბძანებითა ქართველთ მეფეთ მეფის
ერეკლესითა (1688–1703), ვიგულსმოდგინეთ, განვაწესეთ, და
განვარიგეთ, და დავადგინეთ მამად და ვინც იქ მდებია, მის
უფროსად და წინამძღვრად მაჭუტაძე ონოფრე; ასე რომ ვინც
მდებია იყოს და ვინც დადგეს, მისის სიტყვის მორჩილნი
და ხელქვეითნი იყვნენ, მონასტერს ერთგულად მოუდგნენ და
მსახურონ, და მისის სიტყვის გამგონე იყვნენ, მონასტერს კარ-

გად და მდაბლად მსახურონ; ვისაც იქ დგომა და მოღვაწეობა უნდოდეს, მამის მორჩილობით და ნებისმყოფელობით იყოს; რომელიც ან ახლა და ან შემდგომად ამისა იქმნებოდეს, როგორადაც სხვას მონასტერშია, ჯელქვეითნი იყვნენ, და რომელმანც იქ მდგომიან მონაზონმა ან წირვით, ან სხვის მოღვაწეობით რამ იშოონ, უკლებლივ წინამძღვარს მოაბარონ, იმან, როგორათაც მართებულია, მონასტერსაც ისრე მოახმაროს და იქ მდევსაც. და რომელიც ამ ჩვენს ბძანებასა და განაჩენს გადავიდეს, მონასტერს მართლად არა მსახუროს, ეს ჩვენი განაჩენი მოშალოს, – მონასტრიდამ განდევნოს და შეჩვენებული იყოს შვიდის კრებისაგან და ჩვენგან და ჩვენი კრებისაგან, და თუ იქ დგომა არ უნდოდეს, შენდობით და მონასტრის უზიანოს საქმითა და უკანონო გამოვიდეს, და თუ იქ დგომა ვისმე უნდოდეს, ესეები ქნას და ამ წესზე დადგეს. მარტსა: იბ, ქკსა: ტოჭ (=1690 წ.) (ბეჭედი): კ~ზი იოანე.

(ხვეულად): ალავერდელი ნიკოლოზ.

(ბეჭედი): მმოსავი ღუთისა ამბა ალავერდელი ნიკოლოზ.

42

მომბე

ბოდბელი ევდემოზ. რუსთველი ნიკოლოზ. სამეხელი ნიკოლოზ.(?) ნინოწმინდელი არსენ,, (სათაურს ბეჭედი): რომელი განკსნილ ყოს, კსნილი იყვენ ცათა შინა. ნებითა ღუთისათა ჩვენ მთავარ ეპისკოპოზი ქრისტეფორე ვამტკიცებ. (ამიაზე): ქ მონა ღვთისა ტფილელ, მთავარ ეფისკოპოზი ვამტკიცებ (ხვეულად): დომენტი.

ამავე საგანს შეეხება ნინოწმინდელის ეფისკოპოზის იოსებ ვაჩნაძეს სიგელი, *) რომელშიაც მოკლედ მოთხრობილია ისტორია ქართველთა გაქრისტიანებისა, გარეჯის უდაბნოს და-არსებისა, გაოხრებისა და განახლებისა. სხვათა შორის იგი ამბობს: „აღემენნეს მონასტერნი ეგე უდაბნოსანი, ვიდრემდის შეიქმნეს ადგილსა მაგას (გარესჯას) მონასტერნი ათორმეტნი თვისთვისით წინამძღვრითურთ; და ესენი ყოველნი იყუნეს სამწყსო და მორჩილ ღუთისა მიერ კურთხეულისა მთავარ ეფისკოპოზის ნინოწმინდელისა; და რომელნიც უფლებდეს და განაგებდეს საგარეჯოს წმიდის ნინო მონასტერსა, მათიცა ჯერ არს პყრომა და კურთხევა ამათი“.

შემდეგ განაგრძობს: „ბარბაროსნი წყობად აღიჭურნეს საქართველოს ზედა და უწყალოდ აღწყვიდნეს ქვეყანა ესე ქრისტიანობისა, აღაოჳრნეს და დააქცივნეს ეკლესიანი, და ამასთანა მრავალნი ღუთის მსახურნი კაცინ მოსწყვიტნეს, რომელნიმე ცეცხლითა დაწუნეს, და რომელნიმე წარკუუეთითა თავათა აღასრულნეს, და რომელთამე ქუა დაკრიბეს, და ესე ვითარი უწყალოება მოაწივეს ადგილთა ამათ, და უდაბნონიცა ესე გარესჯისანი მას შინა აოცრდეს და მრავალ ჟამ და მრავალ წელ დაშთა უმკვიდრად კაცთაგან, და არლარავინ იყო ბერთაგანი

ადგილსა მაგას წმიდასა ვიდრე ყოფად ჩვენდადმდე, და იყო უმკვი-
დროდ კაცთაგან ოდეს ვიხილეთ ადგილი ეგე წმინდა და თა-
ყუანის საცემელი და პატიოსანი უპატიო ქმნილი, ვითარცა

*) საეკლ. მუზ. 335

დიდი ხელნაწერი

43

მარგალიტი მრავალ სასყიდლისა გარეგანთხეული, ტირილად
ვიწყით და ამას ვიტყვოდით:

„ნეტარ მის კაცისა, რომელმან ესე მონასტერი, ესრეთ
უწყალოდ მოოჯრებული და უნუგეშო ქმნული, კუალად აღ-
მართოს და აღა შენოსო“.

ამ სიტყვებით მიჰმართავს იოსებ ვაჩნაძე დოდოს მონას-
ტრის წინამძღვარს მარკოზს, ბერს ზაქარიას და თითოთოროლა
სხვა ბერებს, ამხნევენს მათ და აქებს, რომ მონასტრის განახ-
ლებას შეუდგნენ. ვაჩნაძე იმასაც აღნიშნავს, თუ თვითონაც
რით და როგორ შეეწია ამ ბერებს.

ვაჩნაძის სიგელი დაწერილია ქ. კს 1709. მას ხელს აწერს
თვით იოსებ ვაჩნაძე და აგრეთვე: ამბა ალავერდელი ნიკო-
ლოზ, ბოდბელი ზაქარია. სამებელი ნიკოლოზ, პართენი ხარ-
ქაშნელი. ნეკრესელი ნიკოლოზ. ჭერემელი ნიკოლოზ. დედო-
ფალი ანნა († 1766 წ.), მისი ძე „თაიმურაზ“ (მამა ერეკლე
II-ისა).

და ასე თითქმის მთელის საუკუნის განმავლობაში ვერ
მოშენდა გარესჯა და პირვანდელ წესზედ ვერ დადგა. მისი
ხილვა ჯერ 1709 წელსაც ტირილსა ჰგვრიდა კაცს! მისი საო-
ცარი შენობები დაწვა და გაანადგურა ულმოებელმა შაჰაბაზ-
მა! მისნი წალკოტნი გაავერანა, მოღვაწე ბერები დასწვა, და-
ხოცა, დაღუპა! მისი უძვირფასესი საწიგნე ცეცხლს მისცა!

საშუალო საუკუნოების მონასტერნი უმეტესად იმითი
იყვნენ შესანიშნავნი, რომ ყოველი მათგან იყო მცირე აკადე-
მია. მათში ზოგი თარგმნიდა, ზოგი თარგმანს ეტრატზე სწერ-
და, ზოგი დასაწყისს მთავრულებს ფერადებით ხატავდა, ზოგი
ამზადებდა ეტრატს: გამოჰქნიდა მას, ხაზავდა, რვეულებად
აწყობდა, ზოგი გადაწერილს წიგნად ჰკაზმავდა, ზოგი ყდას
უკეთებდა, ზოგი მასწავლებლობდა, გარეშემო სოფლელების
ახალგაზდობას ასწავლიდა, სწურთნიდა და სხ. მაგალითად, ასრე
იღვწიდა ილარიონ ქართველი მეცხრე საუკუნის დამდეგს. იგი
ჯერ 15-ის წლისაც არ იყო, რომ შემოიკრიბა 16 მოწაფე,

44

მოამბე

მერე გარესჯას რომ მოვიდა, აქაც შეიძინა 11 მოწაფე, იერუ-
სალიმიდამ კახეთს რომ დაბრუნდა, ააშენა ორი მონასტერი,
ერთი სადედო და ერთიც სამამაკაცო, და მათთვის „მოიგნა
წმიდანი წიგნნი და დასხნა მათ შინა“. ყველგან ასრე იქცე-
ოდნენ, მონასტრებს წესსა და კანონთან ერთად წიგნებსაც
აძლევდნენ.

მონასტრების საწიგნე შეიცავდა მრავალგვარს წიგნებს. ღვთისმეტყველებასთან ერთად მამანი სწავლობდნენ მამათ-ცხოვრებას, მატიანეს, ბუნების მეტყველებას, ფილოსოფიას, ქვეყნის მოხაზულობას, დროს ანგარიშს, გალობას, მეურნეო-ბას, უხუნო წამლების კეთებას, ხატვას, ხუროთმოძღვრებას, კერვას და სხვ. და სხვ.

საქართველოს სიბრწყინვალის დროს 60-მდე დიდი ლავ-რა იყო, ვითარცა ხახული, ოპიზა, ბანა, ტაძრისი, გელათი, მარტვილი, ჯუმათი, ანჩა, ტბეთი, კუმურდო, საფარა, კაცხი, გარესჯა, შიომღვიმე, თარგვისი, სამთავისი, ნეკრესი და მრ. სხვ.

დღეს რაც ეტრატის წიგნი დაგვშთენია, თითქმის ყველა დაწერილა დასავლეთით საქართველოს მონასტრებში – ოპიზას, ტბეთს, ხახულს, გელათს, ათონს და სხ. ამერეთს დაწერილთა რიცხვი ფრიად მცირეა და ისიც უახლოეს დროისა. და ამას თანავე ძნელად თუ ისე ხელოვნურად გადაწერილი, როგორც იწერებოდა ძველად.

ეს მოვლენა აიხსნება მით, რომ ჯერ იყო – ამერეთისეუ-ლი წიგნები გადაბუგა ლანგთემურმა (მაგალ., ძვირფასი საწიგ-ნე ორბელიანთა) და მერე მას მიემეტა მძვინვარება სპარსთა და ლეკთა, რომელთაც გააოხრეს მთელი კახეთი, მრავალი ერი გაჟლიტეს, სხვები ტყვეთ წაასხეს, გადაბუგეს და პიქრვე დასცეს თითქმის ყველა, აქაური მონასტრები და მათთან ერ-თად დაიღუპა წიგნებიც. გვიხილავს ჩვენ არა ერთი ხელნაწე-რი, რომელსაც აშიაზე აწერია: „ისპაანის ტყვეობიდან გამო-ვიყიდე მე“ – (ჰრქვი სახელი), ანუ „მე დედოფალმან (სახელი)

დიდი ხელნაწერი

45

წიგნი ესე, შეგონებული აგარიანთაგან, გამოვისყიდე და შევ-წირე მონასტერს“.

ქართლ-კახეთს გადაწერილები წიგნები, თითო ოროლას გარდა, აღარ არის. მტერმა იგინი გააქრო. დიდ დიდი და ძვირფასად ეტრატხედ დაწერილი წიგნები მცხეთისა, გარეს-ჯისა და სხვ. თითქმის ყველა დასავლეთ საქართველოდგან უმეტესად მესხეთიდან, მოტანილია.

ეს გარემოება იმიტაც აიხსნება, რასაკვირველია, რომ ამ-ერეთიდან მრავალი წიგნი რუსეთშიაც წაიღეს ვახტანგ სჯულ მდებლის თანამხლობელებმა, ეფისკოპოზებმა, არქიმანდრიტებმა და სხ. მოხელეებმა. თვით მეფე არჩილმა, ვახტანგ მე-VI-მ, ბაქარმა, ვახუშტიმ და 1800 წლიდან ქვრივმა დედოფლებმა და მათმა შვილებმა არა ერთი წიგნი გამოაკლეს საქართველოს საზოგადოდ და ამერეთს კერძოდ. საქართველოდან გაუტანელს წიგნებს წნილისა და ხილის გასახვევ პარკებად ხმარობდნენ, და ზოგი უადრესი მნიშვნელობის წიგნი სასწოროზედ იწონებო-და გამოუსადეგარ ქაღალდების გროვასთან ერთად!

სპარსელებისაგან გადაბუგვის შემდეგ გარესჯა სამწუხარო მდგომარეობაში ჩავარდა. სიგელ-გუჯრები და მით მამულებიც დაჰკარგა. წიგნები დაელუპა და უწიგნოდ კი აღარ იწირებოდა.

საჭირო შეიქნა აღდგენა მონასტრისა ყოვლის მხრივ:

ბერების შეგროვება, მამულების მოპოვება, სახლების აგება, ტაძრების განახლება, სალოცავ წიგნების შეძენა და სხვ. უმთავრეს საზრუნავ საქმედ შეიქმნა.

და აღმოჩნდენცა კაცნი, რომელთაც ყველა ამისთვის იზრუნეს, იგულის და იგულსმოდგინეს, მეფეები სიგელ-გუჯრებს უახლებდნენ, ეფისკოპოსი და კათალიკოსი ბერებსა და სამკაულს უგზავნიდნენ, დიდებულნი და ვაჭარნი სანთელსა და საკმეველს იკვეთავდნენ მისთვის, და მრავილი გაგებული კაცი წიგნებს სწირავდა. ერთი ამ გვარი მიხვედრილი კაცი იყო ზემორე ხსენებული გიორგი აბაშიძე, ის აბაშიძე, რომელმაც გარესჯას შესწირა ბუმბერაზი ხელნაწერი.

46

მოამბე

ზემორე მოყვანილს ლექსში გიორგი აბაშიძეს მოკლედ გამოუთქვამს თვისი ბიოგრაფია და ზავთი.

იგი თავის თავს უწოდს. სვერ-შორაპნის პატრონად, ჭალა. ყანის (ჭალა-ტყის კოშკების?) მფლობელად, სიმაძრად მეფისა (მიათხოვა ასული თვისი თამარი), გურიელისა და დადიანისა; ზავთი მქონდაო იმერეთს, გურიას, ოდიშს, აუხაზეთს, მტრისაგან შემოუვალაო მქონდაო. მამული, სანაპირო დროშას სახელოვანად ვუძღოდიო, ვცხოვრებდით, ვცხოვრებდიო მდიდრად, მორჭმით და ახლა ამ გულანს ვწირავ გარესჯასო, რადგან „სიმდიდრეში სული ცოდვით შევიმცირეო“ და კაცხს სამარე გავითხარიო.

1695 წელს იმერეთში მოხდა დიდი შეთქმულობა მეფე ალექსანდრეს წინააღმდეგ. ამ შეთქმულობის უპირველესი მოთავე იყო თვით ალექსანდრეს მეუღლე თამარი, ასული გიორგი აბაშიძისა. ალექსანდრე ქრისტიან ტყვეებს ჰყიდდა და ამისთვის შეიძულა იგი დედოფალმა. გიორგი აბაშიძემ და მისმა მომხრე დიდებულებმა შეიპყრეს მეფე სიანდას, მიიყვანეს მღვიმეს, მერე სვერს, იქიდან წარმოგზავნეს რუისს და მოაშთობინეს.

ამის შემდეგ იმერეთის საქმეები აიწეწა. ქვრივი დედოფალი შეეხვეწა ქართლის მეფეს გიორგის შემირთეო და იმერეთს გამეფდიო. ამან არ ინება, რადგან იმერეთის ტახტს ჩემულობდა მისი უფროსი ძმა არჩილ (ცნობილი მგოსანი). მაშინ დედოფალმა დ მისმა მამამ გიორგი აბაშიძემ სიძედ მოინდომეს არჩილი. არჩილმა შემოუთვალათ, მე კი არა, თუ გინდათ, თამარს შერთეთ ჩემი შვილი ალექსანდრე და ამეფეთ იმერეთსაო. აბაშიძე არ დათანხმდა. შეეზრახა ლიპარტიანს (დადიანს), ორთავემ მონახეს ვინმე გიორგი, მეფეთა მონათესავედ წოდებული და ოდიშს მცხოვრები, და მას შერთეს თამარი და იმერეთს გაამეფეს.

ეს გიორგი მეფე (გოჩია) იყო კაცი უმსგავსი, შეუგვანი, უზნეო, ხეიბარი. გიორგი აბაშიძე უმეტესად გაძლიერდა. იგი აწ თავობდა იმერთა ზედა და მასვე მორჩილობდნენ დადიანი,

გურიელი და წარჩინებულნი. გარნა თამარმა მალე შეიძულა თავისი უშვერი ქმარი და ინება მისი განტევება, არჩილ მეფე ამ ჟამს დვალეთს იყო აბაშიძემ ისევ მას მიჰმართა. არჩილმა შემოუთვალა: თამარს ვერ ვიქორწინებო და არც მინდა იმერეთს მეფობაო: უპირულნი ხართო, პირმტკიცეობა არა გაქვთო. მთელს თქვენს ქვეყანაში გავრცელებულია გარყვნილება, ფიცის დარღვევა, ტყვის-ყიდვა, ხდომა, მკრეხელობა, უკეთურება და მანდ მეფობა არ მიძლავსო.

მიუხედავად ამისა მაინც არჩილი მოვიდა იმერეთს და იმეფა აქ ექვსი თვე. მის შემდეგ გამეფდა სვიმონ გიორგის ძე. ამ სვიმონს შეუჩნდა იგივე გიორგი აბაშიძე და შერთო მას თვისი ასული ანიკა, რომელიც წაართვა მისს მეუღლეს ნასყიდა იაშვილს. თვით აბაშიძე გიორგიმაც განუტევა თვისი ცოლი და შეირთო ქვრივი პაპუნა ერისთავისა, ასული ბეჟან ლორთქიფანიძისა და დედა რაჭის ერისთავის შოშიტასი. ამ მოყვრობამ უფრო გაამხნევა გ. აბაშიძე და მას ხელი შეუწყო მისმა ასულმა, ქვრივმა დედოფალმა თამარ, რომელსაც მფლობელობა დისა და სიძის სვიმონ მეფისა არ ეპიტნავებოდა. სვიმონმა, ნახა რა თავი თვისი განსაცდელში, ქართლს ივლტო. იმერტ გამგეობა დარჩა გ. აბაშიძეს, რომელმაც კათალიკოზად დანიშნა თვისი მომხრე გრიგოლი, ძე ბეჟან ლორთქიფანიძისა.

ამის შემდეგ ლიპარტიან დადიანს გადაეკიდნენ ლეჩხუმელნი. აბაშიძემ შემუსრა მათი ძალა და დაუმორჩილა იგინი ლიპარტიანს, რომელსაც შერთო თვისი ასული თამარ, ნადედოფლარი იმერეთს; წინანდელი ცოლი კი, დედა შვიდის მოწიფული შვილისა, განატევებინა.

განდგნენ რაჭველნი. აბაშიძემ იგინიც დაამარცხა და დაბრუნდა ძლევა მოსილი. სწორეთ იმ დროს მამია გურიელმა მიიწვია გადაყენებული მეფე სვიმონ, განატევებინა მას აბაშიძის ასული ანიკა, თვისი ქალი ცოლად შერთო და იმერეთის მეფედ გამოაცხადა. გარნა აბაშიძემ და ლიპარტიანმა შე-

ირიგეს მამია, სვიმონი მოჰკლეს და გურიელი გაამეფეს (17016.).

გურიელი მამია მარტო სახელით იწოდებოდა მეფედ, გარნა ყოველივე სახელმწიფო საქმეების გამგეობა ებარა იმავე აბაშიძესა და მისს ასულს თამარს. ამიტომ მამია მეფობიდან იმავე წელიწადს გადადგა და იმერეთის მთავრად შეიქმნა გიორგი აბაშიძე.

აბაშიძემ იმთავრა ხუთს წელიწადს და ამ დროის განმავლობაში მან დაამშვიდა იმერეთი ხდომა-ოხრებისაგან, პარვაკრეხისაგან, და ტყვის ყიდვისაგან. ქართლის გამგე ვახტანგმა ითხოვა მისგან მისი ძე ლევანი ქმრად თავისის ასულისა და მფლობელად ქართლის „სააბაშიოსი“. გარნა გ. აბაშიძე, არ

ენდო და არ მოსცა. მაშინ ვახტანგმა თვისი ასული ანუკა მიათხოვა გიორგი აბაშიძის ძმისწულს ვახუშტს (1712 წ.).

თამარი, ოდიშ-იმერეთის დედოფალი რომ გარდაიცვალა, მაშინ დადიანს აუჯანყდნენ მისნი ძენი, წინანდელის ცოლისა-გან ნაშობნი. აბაშიძესაც განუდგნენ ძმისწულნი. მალე ფრიად გაძლიერდა მამია გურიელი და დაიპყრა იმერეთი. აბაშიძე გიორგი გორს მივიდა ვახტანგ მეფესთან. გურიელმა განუტევა გ. აბაშიძის ასული ელენე და შეირთო თამარი, ერისთავის დაჲ, რომელიც გაეყარა თვის კანონიერს მეუღლეს პაპუნა ჩხეიძეს.

აბაშიძემ კიდევ ბევრი იმხნევა, მაგრამ ვერას გახდა. იგი გარდაიცვალა ტფილისს 1722 წ. ოქტომბერს*). გვამი მისი წარგზავნეს კაცხს და იქ დაფლეს.

განსვენებულს გ. ე. წერეთელს კაცხს უნახავს ძველი გულანი**), რომელსაც აწერია:

ღმერთო აცხოვნე აბაშიძე გიორგი და მეუღლე
მისი ღორთქიფანიძის ქალი გულქან.

*) იხ. მის შესახებ „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 215–230.

**) იხ. Археол. Экскур. по Квирпльскому ущелью, გვ. 10–11.

დიდი ხელნაწერი

49

ეს გულქან არის რაჭის ერისთავის შოშიტას დედა, ასული ბექან ღორთქიფანიძისა. ვიდრე ამ გულქანს შეირთავდი გიორგი აბაშიძე, იგი კიდევ ორჯელ იყო შეუღლებული, თუმცაღა წინად ცოლოსნობას სულ არ აპირებდა, ბერად იყო შემდგარი მალაქიას სახელწოდებით.

იმავე კაცხის გულანს კიდევ სხვა წარწერა აქვს, რომელიც შინაარსით იგივეა, რაც ზევით ამოვწერეთ „ბუმბერაზ ხელნაწერიდან“. სისრულისათვის აღძრულ კითხვისა, აქვე მოგვყავს ის წარწერაც (იქვე, გვ. 11).

მე ესე წიგნი შევამკე გიორგი მალაქიამა, უფლისწული ციხისთავმან და გვარად აბაშიძემა, სვერ შორაპნისა პატრონმა, მემკვიდრემ ჭალა-ტყისამა, და დროშა, ნაღარის ნაპირის მქონემა მდიდარიანმა; ამ ჟამათ მეფე მემოყვრა, ქალი მივეცი თამარი, მას გავატანე მრავალი უცხო მურასა ქმარი; იმერეთს, ოდიშს, აფხაზეთს ვიყავ მთავარი. ვაი, რა ცუდათ ვისაჯე, კაცხს გავითხარე სამარი.

ამ გულქანისაგან აბაშიძეს მიეცა ვაჟი, ლევანი. კაცხის ბარძიმის წარწერა გვეუბნება (იქვე, გვ. 7):

ქ. მოიხსენე, ღმერთო, ორთავე ცხოვრებასა ღორთქიფანიძის ასული გულქან, განაძლიერე მე მისი აბაშიძე ლევან. ვინც ეს ამ მაცხოვრის და ჩვენს სასაფლაოს გამოაყაროს, ჩვენის ცოდვის პასუხის გამცემი იყოს ღმრთის წინაშე. ამინ.

იერუსალიმის მოხილვის დროს პროფეს. აღ. ან. ცაგარელს მამათმთავრის აბრაამის ტაძრის კედელზე, გარედან, წაუ-

კითხავს შემდეგი წარწერა ასომთავრულით *).

ქ. ეს აბრაამის მონასტერი განვაახლე აბაშიძე
გიორგი იმერელმა ჩემის თეთრით ქორონიკონსა **ჩდ**
(1700 წ.).

Памятники груз. старивы, გვ. 250,

IV

50

მოამბე

ცაგარლის ნათქვამს ამოწმებს მთავარ ეფისკოპოსი ტიმოთე
თავის „მიმოხილვაში“. მოჰყავს-რა მოკლე-მოკლე აღწერა ქარ-
თველთ მონასტრებისა წმიდა ქვეყანაში, იგი ამბობს:**)

წმიდისა იბრაამ მამა მთავრისა მონასტერი, სადა
ისააკ შესწირა, ის დარღვეული აღუშენებია აბაში-
ძეს გიორგის ლეონისძესა. გარდასულნი წელნი არ-
იან 57.

რადგან ტიმოთე ქართლს დაბრუნდა 1757 წელს, ამ
იტომ 1757-57=1700 წ., რომელიც უდრის ზემორე ხსენე-
ბულს აბრაამის ტაძრის წარწერის ქორონიკონს.

ამ გვარად, რაც „ქართლის ცხოვრობაში“ სწერია გიო-
რგი აბაშიძის შესახებ, იგი ყოველივე მტკიცდება თვით მის
გულანებისავე წარწერებით. მაშასადამე ამ მხრივ ჩვენი „ბუმ-
ბერაზი ხელნაწერი“ ისტორიული წყაროს მნიშვნელობასაც
არ არ არის მოკლებული. გარნა მისი მნიშვნელობა ამით
არ თავდება.

თუ რა არის ეს „ბუმბერაზი წიგნი“, სჩანს მისს შინაარ-
სიდან. ეს წიგნი კი არა, მთელი მცირე „ბიბლიოტეკა“. იგი
შეიცავს შემდეგს წერილებსა ანუ წიგნებს:

1. ლოცვანი შუალამისანი (გვ. 5)
2. ლოცვა დღით-დღე სათქმელი ღუთის მშობლისა მი-
მართ (16).
3. გალობად ღამის თევისა (25).
4. ლოცვა ბასილი კესარიელისა (29).
5. ჟამნი (30).
6. კუთრობევა ტრაპეზისაი (83).
7. ლოცვა პავლე პერგისა მონასტრისა მონაზონისა
(103).
8. დავითნი და გალობანი მოსესი, ანნასი და სხ. (123).

6. საბაძს ლავრის განწესებულება (155).

**) „მიმოხილვა“, გვ. 157.

10. მოთხრობად შემოკლებული საეკლესიო განწყობუ-
ლება იერუსალიმის მონასტერთა (162).
 11. სვინაქსარი საწელიწდო (171).
 12. განგება წმ. დიდთა მარხვთა (237).
 13. ძლის პირნი (279).
 14. იამბიკონი ღვთის მშობლისანი (331).
 15. დარდებელნი აღდგომისანი (387)
 16. იგივე (415)
 17. საწელიწდო ცხრილი ქორონიკონისა (543)
 18. განგება წყლის კურთხევათა ყოველთა თვეთა და
დღესასწაულთა (555)
 19. სვინაქსარი გალობანი (561)
- გვ. 601**, აშიაზე ტექსტის ხელით: ამა კარი შიგან ხუთი სტრი-
ქონი იოსებ კარგარეთელმა დასწერა. ცოდვანი მისნი
შეუნდვნეს ღმერთმან.
- გვ. 653**, აშიაზე: აქა დავით მღდელმონაზონი ნემსაძე მიკა-
ნანახებდა. ცოდვანი მისნი შეუნდვნეს ღ' ნ.
- გვ. 726**: ღმერთო, შეიწყალე ცოდვილი აბრამ, და ვინცა
შენდობად ბრძანოთ, თქუენცა შეგინდნეს ღ' ნ. შე-
წევნითა ღუთისაითა რაცა დედასა ეწერა, მგონია,
არა დამიკლია რა, და ავად წერისათვის ნუ დამწყევ-
ლით, ოკფალნო ჩემნო!
- გვ. 885**, აშიაზე სხვა ხელით: ქ. მე აბაშიძემ გიორგიმ გავ-
გზავნე იმერეთით გულანი ესე დავით გარეჯას შე-
საწირავად, სულისა ჩემისა ცოდვათა შესანდობელად,
ამ დღეს (10) ნოემბერს). თვესა დეკენბერსა: ვ. ქო-
რონიკონსა: ტჟგ (=1705). დაიდევს სულისა ჩემი-
სა სახსენებელი იქაურთ მამებმა ყველიერის შაბათი
და სულისა წმიდის შაბათი საწირავად, მოსახსენებე-
ლში შთაწერა და დიდმარხვის შაბათების თითოს
მღდელთმთავრის სრულად წირვა ჩემის ცოდვილის

- სულისათვის. ვინც მოშალოს, ჩემის ცოდვის პასუ-
ხის გამცემი იყოს მეორედ მოსლვასა.
- გვ. 1501** (სვინაქსარის ბოლოს): ღმერთო, შეიწყალე ცოდვილი
მთავარეფისკოპოზი ზაქარია.
20. იწყებიან წმიდანი მარხვანი მეზვერისა და ფარისევ-
ლისა (1501).
- გვ. 1504**, აშიაზე: ქ. დავიდევიტ ამ წმიდის დავით გარეჯე-
ლის მამებმა ამ გულანის შემომწირველის იმე-
რელის დიდისა სახელოვანის იმერეთის მეფის,
დადიანის და გურიელის, სამისავე სიმამრის და ერთ-
ჟამად სამი საბატონოს თავის და დედოფლების მამის
დიდის აბაშიძის სულის საკსენებელი (ჩამოთვლილია,
რა და რა დღეს და როგორ უნდა მოიხსენიონ).
მე ცოდვილს მამა ონოფრეს (მაჭუტაძეს) და მთავარ
ეფისკოპოზს მომიხსენებია, ჩემნო შემდგომნო მამა-

ნო, ამ განწყობას ნურავინ მოშლით, რათა არავის დაგესაჯნენ ცოდვანი ჩვენნი და შემომწირველისა ამის პატიოსნისა და ყოვლად ქებულისა წიგნისანი, ქორონიკონსა ტჟგ (=1705).

- გვ. 1610, აშიაზე: აქამდი მოვაწიე მე ფრიად ცოდვილმა აბრაჰმა შენდობასა ბრძანებდით ნაშრომისა ამისათვის, გევედრებით.
- გვ. 1611, აშიაზე: აქათგან ვიწყე წერად მარხვანისა მე ფრიად ცოდვილმან მღდელმან საბა, და შენდობასა ჰყოფდით ღუთისათვის, გევედრები.
- გვ. 1658, ტექსტიმე ასომთავრულით: ნაშრომი გენათელის ზაქარიასი. ცოდვანი მისნი შეუნდნეს ღმერთმან. ასეთივე წარწერაა „ბაიას (ზზის) კურთხევის „ბოლოს (გვ. 1674).
- გვ. 1689, აშიაზე ტექსტის ხელით: აქა მელანი წამიჭდა და კალამი, მისთვის ჯელი ავი მოვიდა და არცა ჯელი გაეწყო. ღუთის მადლსა ფრიად ცოდვილს საბას ნუ სწყევთ, გევედრებით.

დიდი ხელნაწერი

53

- გვ. 1707, აშიაზე: ამ წიგნის დედასა ქალალდი წაკრული ჰქონდა და ამას მეტად ვერ მივამოწმე. თუ რა მეტი იყოს, ნუ მწყევთ, გევედრებით!
- გვ. 1715, აშიაზე: ღმერთო, შეიწყალე ფ'დ ცოდვილი მღდელი საბავ ამინ.
21. დიდსა შაბათსა მწუხრი. დასდებელნი აღდგომისანი (1717).
- გვ. 1732: ოვფალნო ჩემნო, ეს ერთი ფურცელი ხაზში გამრუდებია და კარგად ვერ დაიწერა და ნუ ვინ მწყევთ.
- გვ. 1766. და 1746, ტექსტის ხელით: ღმერთო, შეიწყალე ამ ზატიკის მწერალი იესე ბაღდაშვილი. ამინ
22. გალობანი ღამის თევისანი (1812).
- გვ. 1845. ოვფალნო ჩემნო, მუკლთ დრეკის საკითხავი აქუნდოდა და ვერ დავწერე; რვა ფურცელი გარდამოაქციე და იქ ჰპოო, ამ რვეულის ბოლოს.
23. საკითხავები:
- ა. სეკდ. ზ-ს: სიტყვაი შობისათვის ღვთის მშობლისა, ანდრია კრიტელის თქმული (გვ. 1865)
- ბ. სეკდ. იდ: ამაღლება ჯვრისა, მისივე (1868).
- გ. სეკდ. კვ: მოსახსენებელი იოანე ღვთისმეტყველისა (1871).
- დ. ოკდ. კვ: წამება დიმიტრისი (1877) ამ წერილის ბოლოს: ღმერთო და წმ. დიმიტრი, კეთილად დაიცევ ორსავე ცხოვრებასა შინა გენათელ მთავარებ. ზაქარია. ამინ.
- ე. სასწაულთათვის მთავარ ანგელოზთა და ანგელოზთა გერმანოზ კოსტანტინეპოლელისა (1882) არშიაზე ჰხატია მიქელ მთავარ ანგელოზი.
- ვ. სეკდ. კვ: ზაქარიას დადუმება და ელისაბედის მიდგომა,

იოანე ოქროპირისა (1891).

ზ. ნოემბ. კა: ტაძრად მიყვანება ღვთის მშობლისა (1893).

ფ. მუცლად ღება მარიამისა, ეპიფანე კვიპრელისა (1900).

54

მომბე

თ. დეკემ. კე: შობა ქრისტესი. ბასილი კესარია – კაბადუკი-
ლისა (1904).

ი. იანვ. ე: ცხოვრება ბასილისა, ამფილოქესი (1909).

ია. იანვ. ვ: ნათლისღება ქრისტესი.

იბ. თებ. ძ: მიგებება ოვფლისა ამფილოქესი (1924).

იგ. აგავი მეზვერისა და ფარისეულისა, იოანე ოქროპი-
რისა (1228).

იდ. უძღვების შვილისათვის, მისივე (1930).

იე. მეორედ მოსვლისათვის, მისივე (1935).

ბოლოს: ღმერთო და წმ. ხახულისა ღვთის მშობელო,
აცხოვნე თამაზი მგალობელი. ამინ.

ივ. თებ. იზ: წამება თეოდორესი (1939).

იზ. თხრობაჲ სასწაულისათვის, რომელი იქმნა სოფიო წმიდას
სოფიისაგან და უფლის ხატისა (1942).

იფ. ჯვართ ამაღლებისათვის, ანდრია იერუსალიმელისა (1946).

ით. ხარებისათვის ი. ოქროპირისა (2953).

კ. ლაზარეს აღდგინებისათვის, იმავე ანდრიასი (1955).

კა. სიტყვაჲ ბზობისათვის, ი. ოქრო. (1964).

კბ. დიდი ხუთშაბათისათვის, მისივე (1967).

კგ. ქრისტეს ჯვარცმისათვის, გიორგი ნიკომიდიელისა (1972).

კდ. ქრისტეს დაფლვისათვის, ეპიფ. კვიპრელისა და იქვე იამ-
ბიკოები, ი. ოქროპირისა (1980),

კე. აპრ. კგა: წამება გიორგი მთავარ მოწამისა (1987).

კვ. სიტყვა ამაღლებასათვის (1994).

კზ. სულის წმიდის მოსვლისათვის, გრ. ღვთის მეტყ. (1997).

კფ. შობა იოანე ნათლის-მცემლისა (2002),

კთ. შესხმა პეტრე-პავლესი, იოანე ოქროპირისა. (206).

ბოლოს: ღმერთო, შეიწყალე ფრიად ცოდვილი ლაზა-
რე. ამინ.

დიდი ხელნაწერი

55

ლ. აგვ. ვ: ფერისცვალებისათვის, ეფრემ ასურისა (2010).

ლა. აგვ. იე: მიძინებისათვის, იოანე მონაზონისა (2019).

ლბ. აგვ. კთ: იოანე წინამორბედის თავის მოკვეთა (2016).

გვ. 2023: წყალობითა და შეწევნითა ღვთისათა მე ცოდვილ-
მან და უღირსმან მონამან ღვთისამან გენათელ
მდღელთ მთავარ ეპისკოპოსმან **ქვარიანმან** პატრონ-
მან ზაქარია კელვყავთ წმიდისა ამის ყოვლითურთ
და უნაკლულოსა წმიდისა და სულთა განმანათლე-
ბელისა გულანისა აღწერად, რათამცა ესრედ სრუ-
ლი და უკლები არავის ჳელ ეყო და არცა ვის აღე-
წერა, და ჩვენ სადიდებლად ღვთისად და შესანდობ-

ლად ცოდვათა ჩვენთათჳს ვიწყეთ წერად ამისსა:
 ქ კნსა ტმა (=1653) და სრულ იქმნა წელიწადსა
 ორსა, ქ კნსა: ტმგ, ინდიქტიონსა და მოქცევასა
 მეფობისა ბატონისა ალექსანდრესა: იჲ და დედო-
 ფლისა, კახთა მეფისა ასულისა, ბატონისა ნესტან
 დარეჯანისსაჲ ამა წიგნიშიდა თავის პარაკლიტონი
 მისის სრულ შესავედრებელითა, გუნდნი ანგელო-
 ზიანითა, დიდის შეგვიწყალენითა, ათერთმეტით სა-
 ხარებათ გამოავლინეთ, თთუჴნი სრული წლის ოხ-
 ითა იბაკოდვთა, სვინაქსრითა, დღესასწაულის სა-
 ცისკრო სახარებითა და სახარებაჲ სამოციქულოთა,
 მარხვანი სტოდიელ საწინასწარმეტყლოთა და სახა-
 რებაჲ სამოციქულოთა, ზატკნი სრული მათ დღე-
 თაიანით, მუჴლთ დრეკის ლოცვაჲ, დიდ დღეს საკი-
 თხავი, ძეგლის წერა, ქორონიკონი და ერის განტე-
 ვებაჲ. აწე ვინც მიემთხვივნეთ და იკმარებდეთ, ჩემ
 ცოდვილისათვის შენდობასა ბრძანებდით.

24. ერის განტევებაჲ დღესასწაულთა დიდებულთა
 (2024).

25. ძეგლის წერა სარწმუნოებისათვის, რომელი აღწე-
 რეს კონსტანტინეპოლს შეკრებილ მამათა (2029).

56

მომბე

გვ. 2033. სხვა ხელით: ღმერთო, აცხოვნე ცოდვილნი და
 უღირსი მღდელობის მგალობელი და მდივან-მწიგ-
 ნობარი ანა მღდელი თეოდოსი ჭიჭინაძე. ამინ და
 კირიელეისონ.

იქვე ახატია კაცი ხლმით და დედოფალი(!).

26. კურთხევანი (2034).

გვ 2093, აშიაზე, მხედრულად: ღმერთო, სწავლა კეთილად
 მოეც მონასა შენსა მერისელსა. ამინ. ამინ.

27. ძეგლის წერა ხატთ თაყვანის ცემისათვის (2244).

28. ლოცვა კვიპრიანესი (2267).

29. ებისტოლე ავგაროზისა უფლისადმი (2263).

30. ლოცვა იოანე ოქროპირისა (2273).

31. ლოცვა გრიგოლისა და სხვათა (2274).

32. ლოცვანი (2301).

33. შესხმა ღვთის მშობლისა, თქმული პატრონის ქაი-
 ხოსროსი *). (2303).

34. ზანდუკი (2312).

გვ. 2314: შენდობას ითხოვენ: ანადამის მეუღლე ზაბია, მზე-
 ქალა, მერის, იშხნელის მიტროპოლიტი გერმანოს,
 ნაზიკ, გიორგი.

35. მოთხრობაჲ შჯულთა უღთოთა თათრისათა, გამოკ-
 რებული სიტყვისგებაჲ ქრისტიანეთა მიერ, თქმული ბა-
 ტონისშვილის ბაგრატისა (2315–2322).

წიგნის მესამე გვერდზედაც კიდევ არის სხვა წარწერა,
 დაწერილი მამის ონოფრე მაჴუტაძის მიერ და აგრეთვე მთა-

ვარეფისკოპოზის ევდემოსისა, მღვდელ-მოძღვართა, მღვდელთა, მთავარდიაკონთა, მწირთა ბანაკისა და კერძო დიაკონთა ხოროსი, და მთელი ეს დასი კვლავ პირობას უდებს „ყოვლად

*) ეს შესხმა უკვე დავებუდეთ „უკვდავთა ღალადებანში“.

დიდი ხელნაწერი

57

დიდებულს, ზემთა აღმატებულს, სახელოვანს, ღვთის მოყვარეობით განშვენებულს, წარჩინებულთა და დიდებულთა ნაყოფთა მიერ აღმოცენებულს“ აბაშიძე გიორგის, რომ მისთვის გარესჯის უდაზნო ილოცავს დაუკლებლად და უკუნითი უკუნისამდე. ესეც დაიწერა ქ კნსა 1705.

ზემორეხსენებული ზაქარია ქვარიანი გენათელ მთავარეპისკოპოზი კიდევ შეწყალებას ითხოვს მრავალჯერ (იხ. გვ. 387, 414, 464, 491).

გვ. 493, აშიაზე ასომთავრ: ღმერთო, სოფრონს წარუმართე სიწმიდით მისი მთავრობა.

პარაკლიტონისადმწერი ბაღდიაშვილი ითხოვს შეწყალებას გვ. 537 და 542.

გვ. 542: ღვთისგულისათვის ჩემის უცბად ჩხრეკისათვის ნუ მწყევთ, გვედრები; კულავ არ დამეწერა ეს კმა სახარება. არამედ ლოცვა ყავთ ჩემ ცოდვილის ბაღდიაშვილის იესესთვის, და ვინცა ბრძანოთ, თქუენცა დაგლოცოს ქრისტემან მეუფემან ამინ. კერძო დიაკონი იესე.

ხელნაწერში აღნიშნულია შემდეგი ქორონიკონები: (გვ. 548): ქვ ნს სპ (=1592) ამა ქორონიკონსა ოფიშკვდს ომი ყოფილა.

შენიშვნა. ამ ომს ვახუშტი დასდებს 1590 წელს (ქართლ. (ცხ., გვ. 246).

(იქვე) ქორონიკონს **სჟდ**(1606). ამა ქორონიკონამდის, გელათი რომ დაწყებულა, **ფ** წელიწადი გარდასრულა (1606 – 500=1106 წ. დაწყებულა გელათის ღვთიშობლის ტაძრის შენება დავით აღმაშენებლისაგან).

(გვ. 549): ქნ სა ტი (=1622). ამა ქნ სა დეკემბერსა თ გოჭოურის ომი იქმნა.

58

მომბე

ქნსა **ტმა** (=1653) გარდაიცვალა ბატონიშვილი მამუკა თუესა დეკემბერსა.

ქნსა **ტმდ** (=1656) მიტროპოლიტად აკურთხა გაენათელი ზაქარია ქვარიანი ღირსმან და ღვთის მოყვარემან აფხაზეთისა კათალიკოზმან მაქსიმე მაჭუტაძემან თუესა ივლისსა.

ქნსა **ტმი** (=1660) მარტსა **დ** გარდაიცვალა მეფე ალექსანდრე. გამეფდა ძე მისი ბაგრატ, რომელსაც იმავე წელიწადს ივლისში უღალატა დედინაცვალმა ნესტან-დარეჯან და მისმა ორგულ ყმებმა, დაიჭირეს და თვალები დასწვეს. სამს

წელიწადს იმერეთი ოხერ და უმკვიდრო იქმნა. მერე კათალიკოზმა სვიმონ ჩხეიძემ, მისმა ძმამ სეხნამ და გენათელმა გედეონ ლორთქიფანიძემ დიდის ცდითა მოიყვანეს და გააბატონეს.

ქ'ნსა **ტმზ** (=1658). მეფეს ალექსანდრეს გურიელი ქაიხოსრო და დადიანი ლიპარი შემოებენ ბანძას, ქართველთ ლაშკარი და ურუმთ გვერც ახლდათ, ოდიშარი და გურიელნი უნაკლულოდ გვერც იახლა, მივიდა მეფე ბანძას, ეწყო ბრძოლად, დადიანი ლიპარი მოკლეს და გურიელი ქაიხოსრო ლტოლვილი სტამბოლს შეიქცა და საქართველო მეფეს დარჩა.

ქ'ნსა **ტნა** (=1663) ამა ქ'ნსა, ვინც იმერელი კაცი მის ღალატშიდ არ ერია, მოიყვანეს მეფე ბაგრატ და გააბატონეს თვესა გიორგობისასა,

ქ'ნსა **ტნა** (=1664) ამა ქ'ნსა მეფე ბაგრატ დადიან ლევან შეიბნენ ბანძასა და მეფეს გაემარჯვა, დადიან ჯელთ დარჩა, ცოლი წაართო, მან შეირთო და თავისი და თინათი დადიანს შერთო.

ქ'ნსა **ტნზ** (=1668) ქ. ქ'ნსა ამას დედოფალმან ნესტან-დარეჯან ჩამოიყვანა ურუმისა (ოსმალთ) ლაშქარი და მრავალი ავი ქნა და მრავალი სოფელი წახდა და კიდეცა შიმშილობა იქმნა იმ წელს; მე გენათელმან გედეონ ხიდი ავაშენე ჭიშურაზე და სულის ჩემის საოხად და ვინც შენდობა ბრძნოთ, ღნ თქუენცა შეგინდნეს. ამინ.

დიდი ხელნაწერი

59

ქ. მეორეს წელსა წყალწითელაზედ ვაშენებდი ხიდსა და არა დამცალეს რაჭველებმან, თვარა გათავებას უპირობდი. იმ წელსა აღდგომა აპრილსა თერთმეტსა იყო.

ქ'ნსა **უკდ** (=1736 წ). ამ ქ'ნსა წინამძღვრად დავჯედ მე ცოდვილი აოანე, მე ენისელთ მოურავისა გივისა.

ქ'ნსა **ულ** (=1742). გარდაიცვალა ნინო წმინდელი ვაჩნაძე იოსებ, თვესა თებერვალსა ია, ღამესა ორ ჟამსა.

(გვ. 553): აქ ასოებით გამოყვანილია ასოებივე ამ შინაარსით: ღმერთო, შეიწყალე ცოდვილი დიმიტრი, ამინ.

ღმერთო შეიწყალე იესე ბაღდაშვილი და მისთა მშობელთა შეუდნეს ღმერთმან, და ღმერთო შეიწყალე გოგია უსინათლო ბრუტინი ამინ.

ღმერთო, შეიწყალე სულია კოპეტვაძე კერძო დიაკონი, რომლისა ჯელითა ილესებოდა ქაღალდი ესე.

ხელთნაწერის ჩამოთვლილს წერილთაგან უმეტესი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის უკანასკნელს, „მოთხრობას სჯულთა ისმაიტელთა“-ს. ეს წერილი შეუდგენია ბატონიშვილს ბაგრატს, რომელიც, როგორც ჰფიქრობენ, უნდა იყოს მუხრან ბატონთა შტოს ბაგრატი, გამონოზნებული 1539 წელს. ბაგრატს თვისი ცნობები გამოუკრებია ძველი წიგნებიდამ, რომელთაგან ერთი უნდა იყოს 1042 წელს გადაწერილი ტყავზედ ნაწერი წიგნი (საეკლ. მუზ. 471), აქაც და ბაგრატის ნაწერშიაც ცნობები მაჰმადის გაწინასწარმეტყველების შესახებ

ერთი და იგივეა, სიტყვა სიტყვით გამეორებული. იმის შესახებ ცნობები ჩვენ უკვე დავბეჭდეთ ჩვენს წერილში >Осада Константинополя Скивами». ბაგრატის ნაწერს ცალკე წერილი მიუძღვნა ნ. მარმა. *)).

ჩვენ მოვრჩით სათქმელს. მკითხველს გავაცანით, თუმცა არა ვრცლად, დიდი საუნჯე ქართველთა მამების ნამუშავევსა. უკვე დავინახეთ, რომ ეს ვეებერთელა კრებული ხუთ ექვს კაცს უწერია, რომ მისი გადაწერა დაუწყიათ 1653 წელს და დაუსრუ-

*) იხ. მისი „Изъ книги царевича Баграта“.

60

მოამბე

ლებიან 1655 წელს გენათელის ზაქარია ქვარიანის ზედამხედველობით, რომ ქაღალდიც თვითონ უღესიანთ, მეღანიც თვითონ უკეთებიათ და სხვ. და სხვ. იშრომეს მათ და თვისი ნაშრომით საკუთარი თავიც დაიშვენეს და ქვეყანასაც განძი შესძინეს. ვიდრემდე ეს ხელნაწერი არსებობს, მათი სახელი არ გაჰქრება. საქმისთვის თავდადებაც სწორედ მათ სცოდნიათ.

მ. ჯანაშვილი
